

Дар доц. Ф. Е. Петруни

МАЛИЙ КНИГОЗБІР Ч. 4.

НАЗВА
УКРАЇНИ.

у стародавніх шрифтах
З КАРТАМИ.

С. ШЕЛУХІН.

ВІДЕНЬ 1921.

Накладом Вид. Тов. «Франко Син і Спілка».
Головний склад Мист. Накл. «Умпа» у Відні.

1922/24
1/11

Прага.

Для Бібліотеки
"Науч. таб. ім. Шевченка"
у Львові від автора.

С. Шемурдин

Назва України у стародавніх географів.*)

(На правах рукописі.)

Назва території Україною не менш стародавня, як назва Руссю. Слово Україна місцевого протонародного походження і в своїй появі зв'язане з територією. Слово Русь невідомого походження і спочатку прикладалося до людей певного зайняття, а по тих людях перейшло на опановану ними територію, після чого перейшло і на іншу людність тої території. Слово Україна, будучи протонародним, потім зробилося і книжним, а слово Русь, ставши книжним, потім робилося і народним, хоч зробитися ним і не встигло.

Слав'яне розселились по різних місцях ще до Різдва Христового, а коли саме — не відомо. Ще до київського літопису вісти про слав'ян ми стрічаємо у Геродота, Орігена, Птоло-

*) Взято з виготовленої до друку більшої розправи того-ж автора про назву «Україна» з найдавніших часів у літописців, в актах, піснях, думах, у географів, істориків, дипломатів, учених, письменників, а тако-ж про назви «Русь» і «Малоросія», а в старих географічних картах.

мея і ин. Славяне розселилися родами по ріжних місцях, там змішувалися з тубольцями, потім приймали в себе кров тих племен, що приходили до них пізніше, і таким чином утворилися ріжні славянські, між собою окремі народности: московська, українська, польська, чеська, сербська, болгарська і ин.

Кожна з тих народностей має історію свого імени і історію назви своєї землі.

Московська народність утворилася з мішанини Славян з переважачою кількістю фінських і урало-монгольських племен. Саме слово «Москва» фінське. В українській народності сих домішок немає.

Археологічна наука установила, що Київ існував уже не менш, як за 100 років до Р. Х. Значить, і український нарід тоді вже був. Коли саме він оселився на землі, яку займає й нині, не відомо. Але-ж археологічні розкопки могил на Полтавщині, Київщині, Чернігівщині, Поділлі і в ин. місцях України, з похоронами в тих могилах ще до хрещення Русі, показали знайденими в них зернами хлібів, знаряддям і ин. предметами, що український нарід ще до прийняття хрещанства був уже народом хліборобським, а значить осілим на нинішній своїй території. Се потверджується й иншими науковими даними. Як тоді звав себе і свою землю український нарід — не відомо. Але-ж у всякому разі не Русью, бо се імя, як видно хоч би з київського літопису, з'явилося в

Київі тільки в другій половині IX. віку після Р. Х. і було назвою спочатку тільки для князя та його вояків чужинців.

На території, яку залюднює український нарід, на памяти історії пробували Скифи, Сармати (Алане або Роксолане, Осетини, Перси), Чорні Клубуки, Печеніги, Половці, Кримські Татари, Греки, Готи і ин. народи. Без сумніву, в українській крові є домішка усих оттих народів. Не дурно територія України у книжників зветься тако-ж Сарматією і Роксоланією, а нарід український зветься також народом сарматським, роксоланським. Осередок української народности залюднював Придніпров'я і взагалі всю сістему річок, які впадають в р. Дніпр, що звався у Греків Борістеном. Геродот тих Славян звав Скифами — о р а т а я м и, бо вони орали поле, щоб сіяти хліб. Таке прізвіще по своїй природі співне з літописною назвою Українців Поляннами, бо кожен сіяв хліб, жив з поля і вів хліборобське життя. Але-ж ці поля йому доводилося здобувати і обороняти од ріжних сусідів і кочевників мечем, а тому він мав їх в своїм володінні стілько, скілько був у силі собі укр а я т и і оборонити мечем. Тому його земля, його поле — се його у к р а ї н а.

Великий знавець української народної мови проф. Максимович пише, що у Українців українню зветься поле. (Макс., т. III, 365.)

Цілком зрозуміло, що кожна з народностей, додаючи до славянського пня своєї крові, вносила туди і свою псіхіку, чим в мішаній народности утворювалася нова псіхіка. Позаяк домішки до московської, польської і української народностей були між собою цілком різні, то і псіхіка у сих народностей вже через се одно стала не однакова, а кожна з них має свою окрему, особливу, приваєжну тільки їй псіхіку. Се яскраво й виразно одбилося на звичаях, побуті, праві, релігії (навіть прийняте згодом грецьке православіє, напр. у Московців і Українців перетворилося в дві не тільки одмінні, а різні релігії), а особливо яскраво одбилося на словотворі і на мові кожної з народностей, бо мова — то вирає душі народности.

Змісту і значіння українського слова «україна» ніяк не можна пояснити змістом і значінням такого-ж по голосові московського слова, як се зробили з поясненям слова «Україна» проф. Грушевський, проф. Лінніченко, Щеглинський, Барвинський, Свенцидський, В. Шульгин, князь Волконський, Стороженко, Щеглов і багато інших, чим допомогли великому політичному й культурному баламуцтву та шкоді проти національного, культурного, політичного і міжнародного відродження й життя українського народу.

Правдивим і науковим шляхом в сій справі пішов ще в 40-х роках XIX. віку проф.

6

Максимович, який за поясненням українського слова пішов не до польської та московської, а до української мови, з якою українські народні слова звязані органічно.

По московській «україна», відносячись до землі, значить те-ж саме, що по українській «окраїна». В значінні «окраїни» московської землі слово «україна» вживається в московських (напр. в Пековській) літописах, законах, актах. З офіційального московського вжитку слово «україна» в зміслі «окраїни» Московці стали помалу виводити у себе з 1654 року, з якого часу вони мусіли вживати його в українським зміслі. Вони замінили його у себе українським словом «окраїна», щоб уникнути плутанини й непорозумінь що до українського народу та його території.

Московське слово «україна» виводить звичайно од «у края» (чого). Земля, яка лежить «у края» якоїсь території — се по московській є «україна» тої території. Але-ж по українські така земля зветься «окраїною», а ніяк не «україною». По українські не можна сказати «у края» чогось, а треба сказати «скраю», «о край», «о край» чогось. Вже через се одно не можна виводити українського слова «україна» од «у края» (порівн. окраєць, окрайка, окрайок).

По українські «окраїна» і «україна» — се цілком різні поняття і походять од різних

7

слов зовсім не одного, а ріжного змісту. Вони походять од слов «окраяти» і «украяти».

Слово «украяти» — значить одрізати од цілого шмат, який уявляє сам собою після сього окремих, самостійний предмет з своїми краями, межами, кінцями, з своїми окраїнами. Слово «україна» — се спеціальне поняття про шматок землі, який одрізано (вкраїно, україно) з цілого і який після сього сам стає окремим цілим і має самостійне значіння, сам уявляє собою світ («Великий світ Україна, та нігде прожити...»), окрему землю, територію, з своїми межами, окраїнами, границями. Се поняття відноситься тільки до землі.

На весіллі у українського народу кладуть на стіл коровай (символ землі, поля, хліборобства), в який втикають соснове гільце з шаблею (символ оборони землі). В певний момент дружки співають:

Дружба ножа не має,
Нам хліба не вкрає,
Дайте му колодача,
Най нам украє калача.

Після сього дружок надрізає коровай (хліб, калач) шаблею і крає його ножем на шматки, а дружки співають:

Дружок коровай крає,
Золотий ніжик має...

(«Основа», 1882 р., Апр., стор. 6).

Проню завважати, що ніщо так довго не живе в народі, як звичай, та ще ритуального

8

характеру, і що весь весільний ритуал — се величезна і надзвичайно поетична символіка, повна змісту побутового і історичного життя українського народу. Описаний весільний звичай, в додаток ще з ужитком в відповідних піснях слов «украяти», «вкраяти», «краяти», показує, що проф. Максимович натрапив на цілком певний шлях, подаючи своє вище наведене пояснення слова «Україна».

Не дурно волинська шляхта в початку 17. віку дала наказ своїм депутатам до сойму глядіти, щоб волинської і київської землі «не було закраєно» до Турції.

Як же се слово розумів і розуміє сам український нарід, що утворив його так образно, виразно, поетично і разом з тим так відповідно історичній реальності, коли йому доводилося мечем «украювати» собі і захищати кожен шмат своєї землі, щоб з тих українських шматків утворити собі в певних межах територію — Україну, так гарно символізовану калачем на весіллі, на яким фігурують і князі, і бояри, і дружок з усіма аксесуарами своєї старини? На се питання дає відповідь сам нарід своїми стародавніми літописами, піснями, примовками і т. н.

В збірниках пісень у Чубінського (5 т.), Максимовича, Костоморова і ин. можна знайти з сим словом такі пісні, що й досі співаються по Україні.

9

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ ІМ. П. М. КОСОВО

В пісні про Орла і Сокола. Сокол каже:

— Дарую тобі, орле,
Всі області мої,
А сам я долину
На чужу країну...

В другім варіанті продовжується:

В чужу країноньку,
В чужу сторононьку.

Тут ясно, що країна то сторона, край, область.

Або:

А старий сокол з чужої України прибуває,
Сизокрилого орла на своїй Україні стрічає...

В наведених випадках ясно і виразно зазначено, що є Україна своя і Україна чужа, що Україна — то чуже або своє володіння, край, область, земля в певних межах, територія.

В думі про похід Б. Хмельницького в 1650 році Молдавський Господарь Василь послав до Потоцького на Поділля за поміччю й пише:

— Гей, Пане Потоцький!
Ти на своїй Україні пьеш-гуляєш,
А об мой пригоді нічого не знаєш! —

На се йому Потоцький одповів:

— Ей, Василю Молдавський,
Господарю Волощський!
Коли-ж ти хотів на своїй Україні проживати —
Будо-б тобі Хмельницького у вічні часи не займати.

(Іст. піс. У. Нар. Сб. Ант. і Драг.
Т. II, стор. 101—105.)

»Ромен вставився циганами по всіх Українах«
(Номис, Приказки).

»Ой по горях, по долинах,
Та й по чужах Українах,
Ой там козак пьє гуляє« (Чуб., V, 32, 41).

Таких прикладів в виписках можна подати безліч і всі вони свідчать, що український нарід в своїй мові під «україною» розуміє землю, територію, сторону, край, область, володіння в певних межах, а ніяк не «окраїну» чиеїсь або якоїсь землі. Коли-б підставити в наведені приклади замість «Україна» слово «окраїна», то виийшла-б або нісенітниця, або повна зміна зміслу.

В прикладі до землі українського народу слово «Україна» з бігом часу персоніфікувалося і перетворилося практикою назви в власне імя території українського народу, яка по сім слові стала зватися «Україною», як своїм власним іменем. Оденлаючи за подробицями в сій справі до моєї головної праці, я тут завважую тільки, що іменем України народ в своїх піснях, думах і інших творах своєї словесности виразно називає свою землю, як окрему свою територію з певними межами.

В народній думі про похід Наливайка в 1596 році проти Жолківського співається:

— Ой, у нашій, у славій Україні
Бували колись пресрашній злигодні, бездольні години,
Бували й мори, й військові чвари;
Ніхто українців не рятував,
Нікто за них Богові молитов не посилав,
Тільки Бог святий знав, що він думав-гадав,
Як негодина на Українську Землю посилав.

(Максимович, т. I, стор. 619, вид. 1876 р.)

Наведеного матеріалу досить, щоб одкинути байки про те, що сама назва Україною показує, що це не окрема земля з окремою народністю, а тільки «окраїна» іншої землі з народністю тої землі. Байку сю всякі імперіалісти та ассімільатори вже досить використали для себе на шкоду українському відродженню й зростові національного й політичного незалежного життя українського народу.

В такім народнім змислі назви окремої землі слово «Україна» вживали на своїх картах і старі географи.

Те, що у географів і стародавніх книжників для України вживалося кілька назв (Русь, Росія, Сарматія, Роксоланія, Козакорусія, Черкасія і т. д.) є звичайне явище. Колишня Еллада і Елліни звались Грецією і Греками. Колишня Галлія з Галлами нині зветься Францією з Французами, а колишня Франція нині зветься Баварією з Німцями. Швейцарія зветься Швейцарією, Гельвецією, Сюїс. Поляки звались також Ляхами. Німці мають мабуть найбільше назв: Німці, Германці, Дейтше, Тедески, Аллемани, Готи, Франки, Тевтони. Так і Україна, яка колись звалася по книжному ще й Русью, зосталася при своїм стародавнім імені України, віддавши з 17. віку своє книжне імя Русі Московщині, яка шукала собі імени і в 16. вікові хотіла назватися навіть третім Римом.

Коли-ж вперше простонародне імя України стало робитися і книжним іменем?

Найдавнішу запис, в якій територію українського народу названо не тільки її книжним імям Русі, а і народним іменем України, ми знаходимо в Іпатьєвському спискові літопису під 1187 роком. Назву «Україна» з проіходними од неї взято в цім літопису 6 раз, а саме під 1187, 1189, 1213, 1268, 1280 і 1282 роками. «Україною» тут названо ті-ж землі, які названо також і книжним імям Русі. Се синоніми. Тому проф. Максимович мав повну рацію, коли писав «Русская Земля или Украина» (III. т., стор. 365 і далі).

В ті часи землі на північ од України звались: Суждальською, Володимирською, Муромською і т. д. Потім по г. Москві, про яку згадується вперше в 1147 році, як про невелике село, ті землі стали колективно зватися Московією. Руссю вони не звались і самі себе виключали з Руських Земель, вважаючи Русью і Руською Землею тільки Україну, яка по г. Київу носила ще й імя Київської Держави. Се цілком виразно зазначено в літопису, напр. під 896, 1150, 1154, 1175, 1179, 1187, 1195, 1202 і інших роках. На Галичину назва Русі перейшла тільки з 13. віку. Вираз київського князя про Київ, що він «матір городів руських», відноситься до України і її городів, а ніякого відношення до Московії не має, бо не українські городи не вважались руськими. По назві

земель і народ звався: Суждальці, Володимирці, Ростовці, Муромці і т. д., як по Україні — Українці. Однак, це пізніша форма, а стародавніша форма була на «не»: поляне, древице, кияне, забужане, волиняне, галичане, подолане і т. д., а од імени Україна — україняне. Таку назву обивателів України українцями стрічаємо в Іпат. літоп. під 1268 роком, де Ляхів, які проживали в Холмщині, названо українцями, бо Холмщина частина України (див. запис під 1213 р.). — По тому-ж словотвору та смуга української землі, яка лежить при межі України, зветься українцею (українець). Відповідно сьому ми знаходимо в літопису під 1282 р. запис про с. Воїн, яке лежало на самій границі між Польшею і Україною. Про його сказано, що воно лежало «на въкраїниці». Розуміється, українець — це разом і окраїна, а тому писали також «вокраїниці».

— В Іпатівському літопису під 1185—1187 роками оповідається, як половці нападали на Переяславську, Київську, Чернігівську, Новгород Сіверську і ин. руські землі, спалили навіть Путівль, брали людей в полон, все грабували й розоряли. Між князями, які обороняли землі од Половців, особливо приславився Переяславський кн. Володимир Глібович, якого всі князі і народ за се люблять, бо він обороняв усю руську землю. Коли в 1187 році він в поході проти Половців застудився і вмер, то літо-

писець під 1187 роком розповідає, що «плакався по нем всі Переяславці», пояснив, чого саме, і кінчає з жалем: «О нем же Україна много постона», то-б то жалкувала, журилася, плакала. Україною тут названо всю Руську Землю, яку він захищав і якій натурально за таким князем треба було жалкувати. (Порівн.: в козацьких думах так само Україна жалкує, журиться, сумує, плаче, стогне — та-ж сама персоніфікація.)

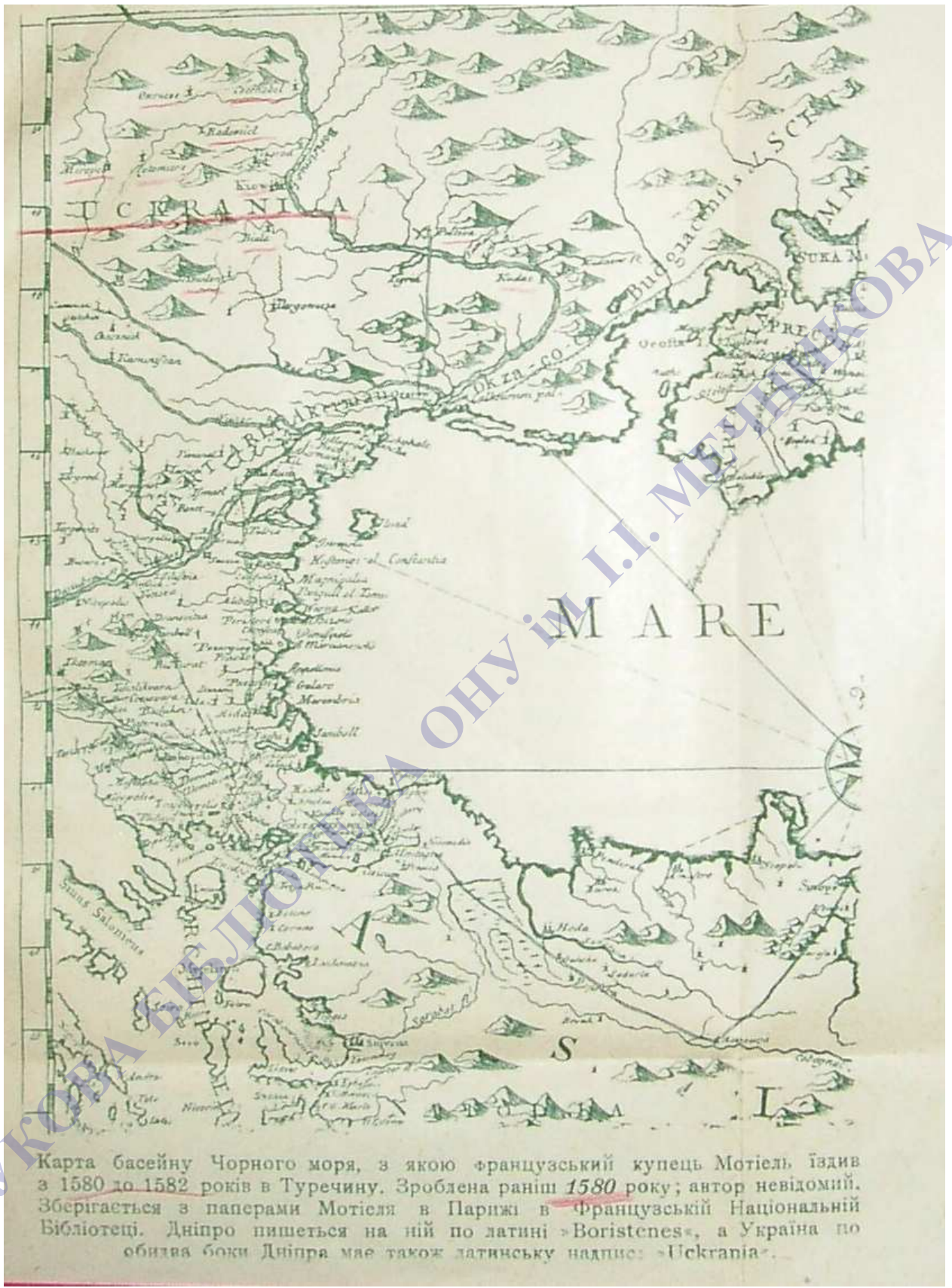
Під 1189 роком оповідається, що Галичане запрохали до себе на княження в Галич Ростислава Берладничича, який після сього поїхав до них з Смоленська і швидко прибув «к Україні Галичской», де й розпочав свої акції, взявши два города і поїхавши до Галича, Смоленськ і Смоленська Земля — це не Україна. З Смоленську князь їхав на Галицьку Україну, а тому літописець і розповідає про те, як він прибув до України Галицької.

Таким чином літописець записом під 1189 роком установає, що Галицька Земля в ті часи уявляла собою частину України і тому звалася Україною Галицькою, подібно тому, як Поділля звалось Україною Подільською. Ця назва вживається і в козацьких думах. Завважу, що інженер і географ Боппан, як про се буде подробище сказано далі, так само в 1648 році вжив назву України до Галичини і до Поділля, яке займало і частину нинішньої Галицької Землі. Так він зробив згідно з народ-

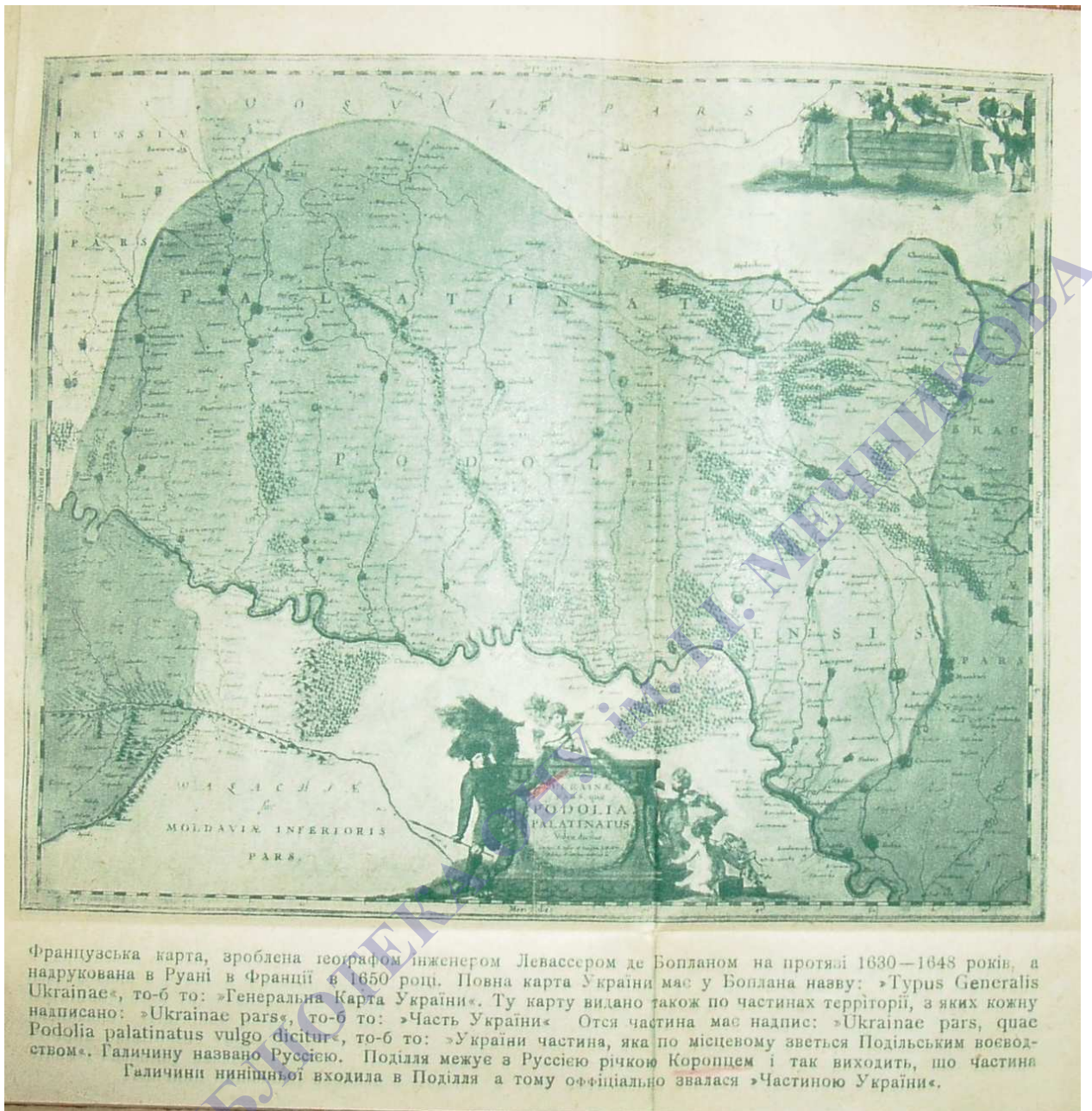
ною термінологією. Сим установляється історичне, споконвічне право Галичини на імя України і приналежність до неї, як частини до цілого.

Стародавні географи раніше, ніж інші чужі книжники, починають вживати на картах, замість книжних, народні назви міст, річок, країв і т. и. До сього їх в великій мірі спонукали практичні потреби. В давні часи купці, дипломати, посланці і інші подорожували на конях і мусіли распитувати шляху у місцевого населення. Як французський купець Мотіель, так і посланець австрійського імператора Еріх Лясота, що їздив в 1594 році до Золоторіжців утворювати з ними договір, однаково мусіли питатися шляху по назвах на мові місцевого населення. Географи, картами яких вони користувалися, мусіли задовольнити й такі потреби і на стародавніх географічних картах книжні назви все більше й більше замінялися місцевими простонародними. Тому і книжна назва України Руссю, Росією, Роксоланією, Сарматією і т. д. помалу замінилася й на картах народною назвою «Україна».

Чужиці, вимовляючи це слово по своєму, писали його різно: Ucrania (Українія — по латині, Україна), Ukraina, Uckrainia, Uckraina (Україна), Ukraine (по французькі Ікрен — Україна), і т. д. Так Німці й досі Росію пишуть і звать «Russland» (Руслянд).

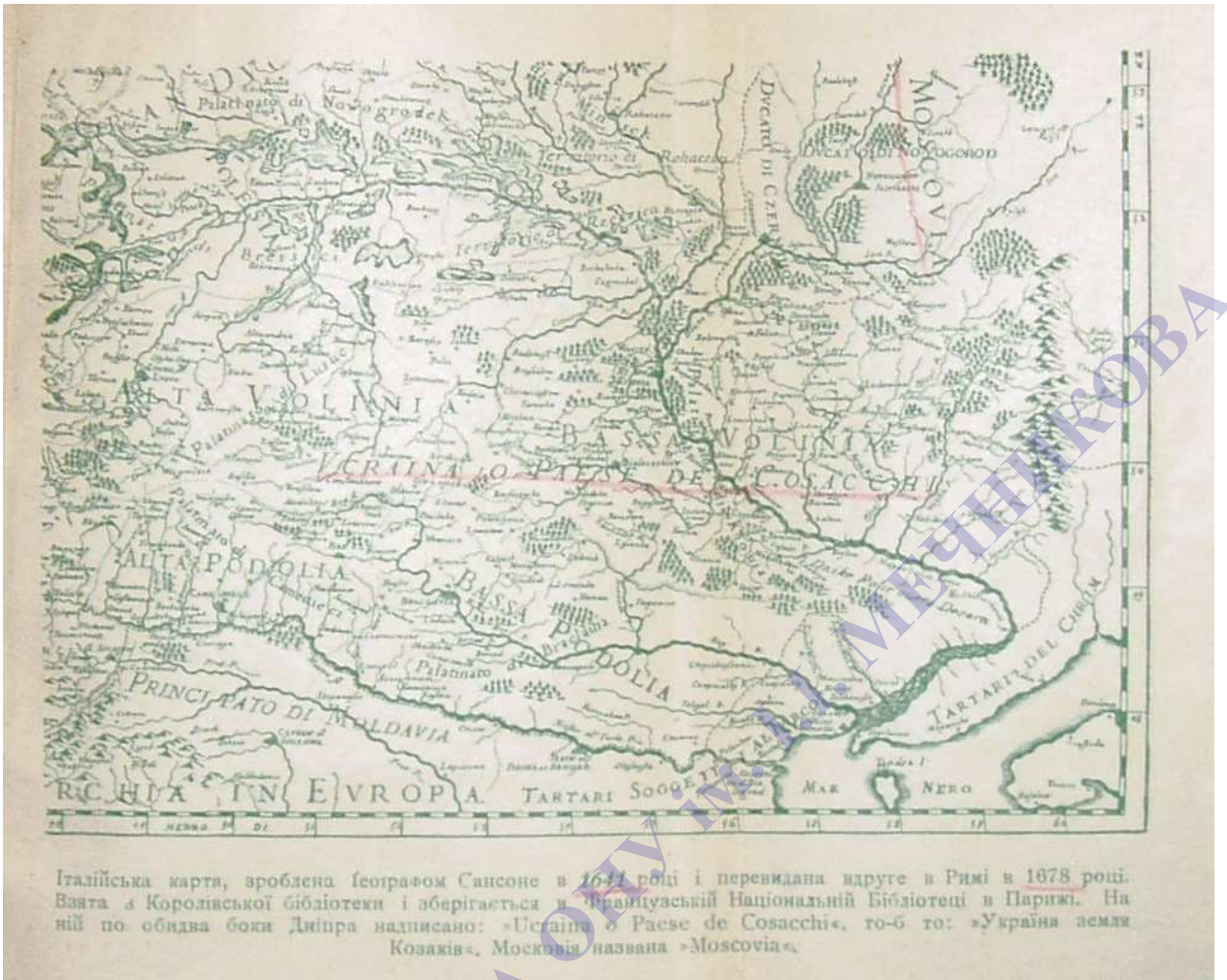

Карта басейну Чорного моря, з якою французський купець Мотіель їздив з 1580 до 1582 років в Туреччину. Зроблена раніш 1580 року; автор невідомий. Зберігається з паперами Мотіеля в Парижі в Французській Національній Бібліотеці. Дніпро пишеться на ній по латині «Boristhenes», а Україна по обидва боки Дніпра має також латинську надпис: «Ucrania».

Французська карта, зроблена географом інженером Левассером де Бопланом на протязі 1630—1648 років, а надрукована в Руані в Франції в 1650 році. Повна карта України має у Боплана назву: «*Urus Generalis Ukrainae*», то-б то: «Генеральна Карта України». Ту карту видано також по частинах території, з яких кожен надписано: «*Ukrainae pars*», то-б то: «Часть України». Отця частина має надпис: «*Ukrainae pars, quae Podolia palatinatus vulgo dicitur*», то-б то: «України частина, яка по місцевому зветься Подільським воєводством». Галичину названо Руссією. Поділля межує з Руссією річкою Коронцем і так виходить, що частина Галичини нинішньої входила в Поділля а тому офіційально звалася «Частиною України».

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Італійська карта, зроблена Географом Сансоне в 1641 році і перевидана здруге в Римі в 1678 році. Взята з Королівської бібліотеки і зберігається в Французькій Національній Бібліотеці в Парижі. На ній по обидва боки Дніпра надписано: «Ucraina o Paese de Cosacchi», то-б то: «Україна землі Козаків», Московія названа «Moscovia».

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Я маю матеріял майже з 50 стародавніх карт, починаючи з 16 і до середини 19 віку (1508—1831 р.).

М. Тишкевич, будши послом У. Н. Р. при Ватикані, звідти вивіз фотографічні знімки з 5 карт — 1508, 1529, 1532, 1565 і 1571 р. Шкода, що ті фотографії не мають задовольняючих метричних описів і я мушу через те обмежитися короткими вказівками.

Сі карти і багато більш цікавих з Ватиканської бібліотеки є в атласі Кульженка. На жаль, той атлас зоставив я дома на Україні.

1. Карта Європи, Азії і Африки, зроблена в 1508 році, має заголовок: »Legere est in libro de inventione . . . Circulus« і замітку. »Ruysch. Univ. Cogniti orbis tabula. Romae 1508.« На ній Україна (з Галичиною) названа Руссією (Russia), Московія — Московією, а Польша — Польшею.

2. Карта 1529 р. містить в собі Європу, частину Азії і частину Африки. Має надпис: »... ola Diego Rubero Cosmographo de sumagstad : Anno de . 1529 . . . e . . .« на сій карті Україну названо Сарматією і по р. Дніпрові поділено на Сарматію Европейську (правобережну) і Азійську (лівобережну). Назви Русі чи Росії зовсім немає. Польшу названо Польшею, а Московія пишеться »Moscouvi« (Московити). Францію названо її давнім іменем: Галлією (Gallia) а нинію німецьку Баварію — Францією.

3. Карта Європи, Азії і Африки 1532 року, з надписом: »Typus cosmographicus universalis« а вище: »Sim.Grynaeus. Novus orbis«, »Basiliae 1532.« На цій карті нинішня Франція названа її давнім іменем »Gallia« (Галлією), Україна — Сарматією, яку поділено, як на карті 1529 р., а Московію — Московією. Назви Русі чи Росії немає.

4. Шматок карти Європи, Азії і Африки з надписом: »...utta la terra conosciuta fin...« і далі: »inv. 69.732 Paulo Forlani Veronese fecit. Fernando Berteli ex 1565.« Тут Україну названо Русью (Russia), Московію — Московією, а Польщу — Польшею.

5. Шматок карти Європи з надписом: »inv. 69.748 Clausio Duchetto ex l'anno MDLXXI« (1571 р.). На цій карті надпис »Russia« (Русь, Росія) покриває нинішні Галичину, Холмщину, Підляшшя і Полісся, з городами: Люблином, Холмом, Перемишлем, Львовом, Коломиєю, а межею між Польшею і Руссю показана річка Вісла. На північ показана Северянська Земля (Чернігівщина), а далі »Московське князівство« (Moscovia ducatus).

Величезні сварби для української науки зберігаються в Парижі — в Національній Бібліотеці і в Архівах Міністерств Закордонних Справ та Військового. На жаль над ними ще майже ніхто з Українців не працював і вони лежать невикористаними. Завдяки енергійній праці молодого ученого І. Борщака, який

по моєму проханню при своїй роботі зібрав і для мене де який матеріал, я маю можливість подати тут не тільки цікаві висновки, а і 2 карти, зроблені мною з фотографій, доставлених Борщаком.

В Арх. Фр. Міністерства Зак. Справ зберігається карта України, зроблена в 1572 році з наказу короля Карла ІХ для його брата Генріха, кн. Анжуйського. На цій карті територія по обидва боки Дніпра має надпис: »Ukraine« (Україна), захоплюючи і нинішню Харківщину, яка тоді звалася Слобідською Україною. Та частина, де нині Кременчук, Елісаветград, Катеринослав, і нижче має надпис: »Cosaques« (Козаки).

З своєю картою, по давности вжитку географіями назви »Україна«, конкурує карта Мотеля. В Нац. Бібліотеці (Париж) в паперях французького купця Мотеля є географічна карта басейну Чорного моря, зроблена невідомим автором. Мотель їздив з Франції суходолом в Туреччину через Україну. Виїхав він з дому в 1580 році, а вернувся в 1582 р., пробувши в подорожі 2 роки з лишком. Ясно, що карту, якою він користувався в тій подорожі, було зроблено раніше 1580 року. На цій карті територія по обидва боки Дніпра має на собі надпис: »Ucrania« (Україна). На тій території показані міста Овруч, Житомир, Київ, Камінь-Пол., Полтава, Чигрин (див. малюнок).

Kalyk 1705

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ ім. П.М. КОЗЮКОВА

В тій же Нац. Біб. зберігаються дві географічні карти: одна з 1641 року, перевидана в Римі в 1678 р., а друга з 1657 р., перевидана в Римі в 1688 році. Авторами їх були італійські географи: першої Сансопе, а другої Корнетті. На обох картах територія України має на собі надпис: «Ukraina o Paese de Cosacchi» (Україна або Земля Козаків). Ця територія займає обидва боки Дніпра з Волинею, Поліссям, Галичиною. Назви Русі або Росії — немає. Московію названо Московією (див. малюнок).

В тій же Бібл. є знаменитий глобус Корнеліуса, зроблений в 1660—1670 р. На цій глобусі територія по обидва боки Дніпра має надпис великими літерами «Ukraina» (Україна), включаючи в себе Волинь і Подолію. Московію названо Московією. Сумежжя між Московією і Нагайською Татарією має надпис невеликими літерами: «osraina» — це окраїна Московської Держави на схід і північ од Слободської України, що нині зветься Харківщиною. З цих надписів видно, що географи ясно уявляли собі різницю між словами: Україна і окраїна.

В тій же Бібл. в польськім відділі переховується географічна карта невідомого автора, зроблена в 1646 році. На ній територія по обидва боки р. Дніпра має надпис: «Ukraine» (Україна).

Карта географа Дюваля, видана в Парижі в 1669 р. (Арх. 2075), як сказано в заголовно-

му надпису, се карта «Польського королівства і держав, які од його залежать». В числі цих держав показана Україна, територія якої по обидва боки р. Дніпра має надпис: «Ukraine» (Україна). Польща на ній названа Польшею, а Московія — Московією.

Карта голландського географа Фредеріка де Вітт, видана в Амстердамі між 1665—1680 р. і хорониться в отд. Бібл. «Pologne», 1613. На сій карті територія по обидва боки Дніпра має надпис: «Ucrania» (Україна).

В тій же отд. Нац. Бібл. за № 1618 зберігається англійська карта Мюрдена, датована 1700 р., але ж складена значно раніше.

В англійськім заголовкові її названо картою «штатів» (держав) Великої Польщі, якими названо Польське Королівство, Литву, «Україну». На карті територія по обидва боки Дніпра має надпис: «Ukraine», а нижче: «the Zaporovia lands» (Україна і Землі Запорізькі).

Карта війни між «руськими, турками і поляками» з 1736 р., перевидана в Парижі географом Руже в 1769 р. На ній територія по обидва боки р. Дніпра має надпис: «Ukraine» (Україна). На карті пороблено надписи про військові події тих часів і під 20 марта 1736 р. написано, що «Мініх командував армією України з 70 тисяч Козаків» (Арх. 2116).

З карт, які переховуються в Парижі завважимо ще одну, а саме карту, видану Матеєм Севтері в Аухсбурзі за часів війни Московії з

Турції в 1773 р. На ній надписано: «Ukraine», а на південь: «Земля запорізьких козаків» і показана запорізька Січ. Це за два роки перед зруйнуванням Січі, через рік після подолу Польщі і через 9 років по сказуванні Гетьманства (Арх. 2122).

Велику наукову цінність уявляють собою географічні карти французького інженера і географа Гільома Левассера де Боплана з описом України. Він 17 років, а саме з 1630 до 1648 року працював по своїй спеціальності на Україні і був очевидцем того, що описав і про що писав.

Перший раз його твір вийшов в Руані в 1650 році під заголовком «Description d'Ukraine» (Опис України), а другий раз там же в 1660 р. під заголовком: «Description d'Ukraine qui sont plusieurs provinces du royaume de Pologne, contenues depuis les confins de la Moscovie jusqu'aux limites de la Transilvanie, ensemble leurs mœurs, façons de vivre et de faire la guerre.» (Опис України, яка містить в собі декілька провінцій Польського Королівства, розположених од меж Московії до границь Трансильванії, а разом їх звичаїв, форм життя і способу ведення війни).

Ця книжка розійшлася дуже швидко і так зацікавила світ, що її перекладено майже на всі європейські мови і перевидано багато разів з географічними картами України, зробленими тим же Бопланом. Гравюрні дошки для 8 карт

до цієї книжки зробив знаменитий гравер в Данцігові В. Гондус, який вигравірував і патрет гетьмана Богдана Хмельницького.

В своїм опису Боплан називає Україну суммою кількох провінцій, які разом уявляють собою окрему од Польщі землю з своїми межами, що відділяють її від Польщі, Московії, Трансильванії і ин. Україну він називає землею свідньою й пограничною з Польшею, а разом з тим вважає провінцією Польщі в наслідок Люблінської Унії. Тому польського короля він титулує В. Кн. Руським і пише про його, що він володіє не тільки Польською Державою з її попередніх межах, а і Великою Провінцією — Україною». І справді, Україна, маючи межі од Московії до Трансильванії (Угорщини), була в кілька раз більшою за Польщу. В цих межах показав її Боплан, який добре знав се. Московію він всюди зве Московією, а назву Русі прикладає тільки до частини Галицької України. У Боплана Україна — се окрема земля Козаків, зайнята українським народом, віра якого зветься руською, бо її приніс руський князь Володимир. Український варіант його культури він вважає дуже давніми і народ культурним. По архітектурних даних і з дат знайдених монет він в 1648 році налічував Київну з вікн 1500 років. Завважу, що нинішні археологи, між якими назву проф. Антоновича і Армашевського, установила безперно, що Київ існував і мав торгові зносини з дале-

кими народами Європи і Азії вже років за 100 перед Різдом Христовим. Київські печері Болпана одніє до першого-другого віку християнства.

Перекладу Болпана на українську мову, на жаль, ще її досі немає, а на московській мові найкраще видання належить проф. Лясковському в 1901 р., з примітками, зробленими ним при участі таких наукових авторитетів, як проф. В. Антонович і проф. Володимирський-Буданов. Географічні карти Болпана до того видання він зробив з карт, які зберігаються в Лондоні, в Британському Музеї. Фототипічний спосіб репродукції карт гарантує повну точність їх і відповідність оригівалові.

З цих карт я маю у себе 5, з яких одну подаю в зменшеному виді, звертаючи увагу на заголовкові надписи на них, зроблені Болпаном.

1. Головна карта має в заголовковій надписі: «*Typus generalis Ucrainae sive Palatinatum Podoliae, Kioviensis et Braczlaviensis terras nova delinatione exhibens*» (Генеральна карта України або воеводств Подолії, Київського і Брацлавського, яка містить землі в новім вимірі). Московія показала землю, суміжною з Україною, і названа В. Кн. Московським. На північно-західній стороні намальована тільки частина українських земель з Галичиною, яка має надпис: «*Russiae pars*» (частина Росії). В межах України по сій карті

містяться такі винішні землі: Черніговщина, Подтавщина, Катеринославщина, Херсонщина (без Очакова), Київщина, Поділля, Покуття, Волинь і Галичина з м. Львовом, а тако-ж частини інших губерній.

Звертаю увагу на те, що в ті часи (карти роблено було в 1639—1648 роках) межі Волині, Київщини, Поділля і ин. земель були зовсім інші, як межі винішних губерній.

2. Карта, яка має заголовок: «*Ucrainae pars, quae Kiovia Palatinatus vulgo dicitur*» (частина України, що зветься Київським воеводством). Московія названо Московією.

3. Карта з надписом: «*Ucrainae pars, quae Podolia Palatinatus vulgo dicitur*» (частина України, що зветься Подільським Воеводством). Звертаю увагу, що по сій карті Подолія включало в себе і частину винішньої Галичини аж до річки Короця з містами: Хоток, Бучач, Чортків, Трємбовля, Тарнополь, Зваряж, і що ся територія уявляла собою «*Ucrainae pars*», то-б то частину України. За річкою Короцем показана частина Галичини, з надписом: «*Russiae pars*» (частина Русі, Росії).

Треба, одначе, пам'ятити, що у Болпана Московія ніде і ніяк Русью і Росією не вказується. Московія у його має назву тільки Московії.

4. Карта з надписом: «*Ucrainae pars, quae Barclavia Palatinatus vulgo dicitur*» (Частина

України, що зветься Брацлавським Воеводством).

5. Карта з надписом: «Ukrainae pars, quae Roscutia vulgo dicitur» (Частина України, що зветься Покуттям).

Ці карти звертають на себе увагу ще й тим, що Боллан займав в Польщі офіційне становище і працював для неї з доручення короля. Інших трьох карт Боллана, втім числі й карти Волині, у мене немає. На картах Боллан подає порівняючий розмір української, польської й французької миль і московської версти. Випетки зроблено надзвичайно містечкі. — Все отсе робилося ще до повстання українського народу з гетьманом Б. Хмельницьким.

В Лондоні, в Британському Музеї зберігається мабуть чи не найбільша збірка стародавніх географічних карт, зроблених Італійцями, Французами, Німцями, Голландцями, Англійцями і инш. Переглядаючи ті карти на швидко, С. Подольнин знайшов між инми багато з надписами назви території України Україною. Опис 20 з тих карт він подав в часопису «Рід» за 26 вересня 1912 р., ч. 219. Ці карти відносяться до часів з 1650 року (карти Боллана) до 1831 року (німецька карта) і містять в собі, що до нашої теми, той же матеріал, який подано вище, а тому, через брак місця для короткої статі, я обмежуся тільки найголовнішим.

Там є одна величезна карта Боллана, вигравірована Гондіусом і видана в Амстердамі в 1650 році під заголовком: «Delineatio specialis et accurata Ukrainae cum suis palatinatibus» (Спеціальна і точна карта України з її воеводствами). Вже з надпису ясно, що Боллан на своїй карті трактував Україну, як окрему землю, поділену на воеводства, які уявляють собою соборну Україну. На своїй карті в Київське і Брацлавське Воеводства входять і північні Катеринославщина та Херсонщина з диким полем, за винятком Очакова.

Французька карта 1719 р., на якій по французьки написано, що Червона Русь, яку показано по обох боках Дніпра, Волинь і Подолія мають в народі назву України або землі Козаків».

Карта 1720 р. з латинським надписом: «Ukraina seu Terra Cosaccorum, cum vicinis Valachiae, Moldaviae, Moscoviae, Minusque Tartariae provinciis» (Україна або Земля Козаків з сусідніми провінціями Валахії, Молдови, Московії і Малої Татарщини). На ній Україна показана обрешкою територією своїми межами од земель сусідніх держав.

Французька карта 1769 року з малюнком оточення Чорного Моря, де, як гласить французький надпис, знаходяться: Україна, Мала Татарія, Грузія і сусідня Європейській Росії та Турції».

На решті подаю ще про німецьку карту 1831 року, яка має заголовок: »Karte der russischen Provinzen Litauen, Kurland, Livland und der Ukraine« (Карта російських провінцій: Литви, Курляндії, Лівонії і України). Україну автор віділив і аве окремою провінцією Росії.

На всіх давніших картах Московія зветься Московією і тільки з другої половини 18 віку починають географи писати її Росією. В двох випадках з таким додатком: »Russia vulgo Moscovia« (Росія, в просторіччі Московія) а раз навіть »Russia Russica«. Се через те, що назва тільки Росією була-б ще не ясною через її новизну.

Є ще багато географічних стародавніх карт з назвою України Україною, а Московії — Московією. Напр. в збірнику »Atlas Novus« є карта України 1716 року, зроблена Гоманом, яка має заголовок: »Ukraina, quae est terra Cosaccorum cum vicinis Valachiae, Moldaviae Minorisque Tartariae provinciis« (Україна, яка є Землею Козаків з сусідніми провінціями Валахії, Молдавії і Малої Татарщини). В заголовному надпису стоїть »Ukraina«, а на карті надписано: »Ukraina«.

Зводячи до купи картографічний і літописний матеріал, ми маємо:

1. На італійських і французьких географічних картах 16 століття (1508—1550 р.)

Україна пишеться то Сарматією, то Русью (Росією), то Україною.

2. На італійських, голландських, англійських і французьких географічних картах 17 століття і в описах до них Україна пишеться Україною. Східна Галичина зветься Частиною України і Росією (Русью).

3. На французьких, англійських, німецьких і инш. географічних картах 18 століття Україна зветься Україною, а також Землею Козаків і додатково також Червоною Руссю.

4. До 18 століття Московія на чужинських географічних картах пишеться тільки Московією, а ні Русью, ні Росією не зветься і за них не вважається. Назва Московії Росією спочатку з пояснюючими додатками починається з 18 віку.

5. Назва України Малою Росією чи Малоросією на географічних картах 16, 17 і 18 століть не існує.

6. Україну давні географи звали також Сарматією, Русією і Червоною Руссю. Московія у них ні одним з цих імен не звалася, а мала тільки ім'я Московії. Україна, Московія і Польща — се у географів три різні організми, кожен з своїм власним ім'ям і життям, з своєю властною територією і своїми межами.

7. Україна в IX. вікові, коли ні Польської ні Московської держави ще не існувало, була вже великою і могутньою державою. В старих

письмених пам'ятках, які уціліли, назва України вживається в 1187 році. В ті часи Польща ще тільки складалася в державу, а Московської держави ще не існувало. Перший союз України з Польшею в 1569, а з Московією в 1654 роках.

8. Французькі, німецькі, італійські, англійські, голландські географи назву України Україною в 16, 17 і 18 століттях вживали, як назву сталу і властиву певній території, яка змінювала свій обсяг в залежності од історичних умов так само, як змінюють її території інших народів. Але ж назва Україною для етнографічної території незмінна. Це назва всесвітнього міжнародового вжитку і певного значіння для певної території, а ніяк не для чинсь окраїни чи чийогось пограниччя.

Таким чином, український нарід має для себе і для своєї території свій власний і споконвічний, дійсний внутрішній і закордонний географічний, історичний, етнографічний і політичний паспорт з іменем України і Українського Народу.

С. Шелухин.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ ім. І.І. МЕЧНИКОВА